

Algunes paraules Gandesanes

Loreto Meix Boira

Vet aquí un llistat de verbs, paraules i algunes expressions molt repetides entre els gandesans. Segurament que en trobareu a faltar. La llista és molt llarga i impossible d'abastar en un escrit d'aquestes característiques. El mot en cursiva correspon a la paraula gandesana i el de la dreta pertany al català estàndard.

A

Abadejo 'bacallà'.
Aborador 'abeurador'.
Ací 'aquí' (en expressions com '*vine cap ací*').
Acotxar-se 'ajupir-se'.
Adefesio 'horrorós, lleig'.
Agarrar/agarrat 'agafar', 'avar'.
Agranar 'escombrar'.
Aguaitar 'mirar'.
Ajocar-se 'ajupir-se'.
Alego 'aviat'.
Alguazil 'alгутzil'.
Alicatar 'enrajolar'.
Alitraco 'persona moguda'.
Aumosta 'almosta' o el que cap a les mans.
Amanir 'preparar' (tota mena de coses). Ex.: 'ja estic amanit!'.
Amela 'ametlla'.
Amollar 'deixar anar'.
Ampegar, 'enganxar'.
Apegalent 'enganxatós'. S'aplica a persones que sempre estan a la falda de la mare.
Apotecari 'farmacèutic'.
Arie 'aire', mot dit per algunes persones, no generalitzat.
Arnot 'objecte que fa nosa' en sentit figurat.
Arrepentir 'penedir-se'.

Arrimat 'arrambat'.
Arromangar 'arremangar'.
Arropenjar 'arrepénjar'.
Assentar-se 'asseure's'.
Assustar 'espantar'.
Asturnell 'entremaliat'.
Atapir 'atapeir'.
Atrotinat 'aplicat per a desgastat a una persona o cosa'.
Aubarques/abarques 'mena de sandàlies de pagès o de diari'.
Aubercoc 'albercoc'.
Aubergínia 'albergínia'.
Aubrir/aubert 'obrir', 'obert'.
Auliver/aulives 'oliver', 'olives'.
Aurella 'orella'.
Axarrancar 'obrir les cames'.

B

Bací 'orinal'.
Bacó / bacona 'porc/porca' referint-se o bé a l'animal o bé a una persona. Pot ser un insult o una manera de parlar quan una persona fa alguna picardia.
Badall 'obertura', 'escletxa' a una paret.
Badar-se/ badat 'partir-se', 'obert', amb una escletxa com una síndria o un càntir.
Badoc 'encantat o encantada' (persona no gaire espavillada).
Bajoques 'mongetes tendres'.
Bancal 'terrassa o feixa'.
Batxilleries 'tafaneries'.
Bellugar 'moure'.
Besito/ beset/ besada 'petó', 'petonet'.
Botella 'ampolla'.
Botonar-se 'cordar-se botons'.

Branca 'part inferior de la porta'.
 Les nenes diuen "Assentem-nos al branca".
Brúfol 'persona poc sociable'.
Bufa 'copet a la galta'.
Buscall 'tros de fusta, llenya'.

C

Cafre/cafrada 'rude', 'malifeta'.
Calcetins 'mitjons'.
Calcigar 'pitjar o trepitjar'.
Cante/canteret 'càntir', 'càntir petit'.
Carcàs 'gargall'.
Carnús 'home de poc enteniment'.
Carquinyols 'carquinyolis', ho diu més la gent gran.
Carrasca 'alzina'.
Carratell 'contenedor de fusta per a posar-hi vi'.
Carxot 'clatellada'. Frase feta: "No hi veu ni a dret de carxot".
Catxamona 'bufetada'.
Cerç 'mena de vent'. En diminutiu 'cercet'. Vent fred de la part de tramuntana, oscil·lant entre el N. i el NO.
Clotxa àpat típic per esmorzar.
Cóc/coquets 'dolç' i 'dolcets' (cóc en mel, cóc ràpid, cóc de muntet o d'aiguardent, de sagí, etc.). Exemple "Done'm un coquet, done'm".
Coco 'avi' sense que hi hagi parentesc.
Cofí 'taüt' en sentit figurat. Es diu: "Tots anirem a parar al cofí".
Colgar 'enterrar'.
Com hi ha món, expressió feta.

Corder 'be o xai'.

Corral bandívol 'corral badívol', corral on es tiraven les deixelles.

Cot/ coto /coteta per exemple 'tenir el cap cot' (tenir el cap baix). S'usa en expressions com: "coteta, coteta va fent" que vol dir que no parla però va fent.

Cubo (fer cubo) quan un nen ha acabat de menjar la mare li diu alegrement 'Cubol'.

Cucurutxo petit present donat als xiquets en un naixement.

D

Defora 'camp o tros'. Exemple: "Els hòmens van al defora a treballar".

Demà s'usa d'una manera particular en l'expressió "*En sun demà*".

Dependre 'aprendre'.

Destarotada 'esbojarrada'.

Detrás 'darrere'.

Dispesa 'pensió'.

Domés 'només'.

E

Embustero/ embusteries 'mentider', 'mentides'.

Encabat 'en acabat'.

Entropessar 'ensopegar'.

Errar/errada 'equivocar-se', 'equivocada'.

Esbrotar 'acció de despullar dels seus brots dels sarments, la vinya'.

Escaparrars s'usa amb l'expressió "enviar a algú a escaparrar". El DCVB dona la següent informació: Escaparrar la vinya: escapçar-li els brots quan porta massa ufana.

Escopinyar 'escopir'.

Esgarrinyada 'esgarrinxada'.

Esgorfes 'golfes'.

Esgarrar 'estripar, esquinçar un paper'.

Espenta 'empenta'.

Esperonar 'acció de treure els brots sobrants del cep'.

Espill 'mirall'.

Estaquirot 'persona aturada, que fa nosa'.

Este / esta 'aquest / aquesta'.

Estordit 'espavilat'.

Estrafolari 'estrafolari o extravagant'.

Esvanit /esvanida 'envanit' Ho diuen quan algú està orgullós del que és o el que té. "Pet esvanit" és una expressió molt corrent.

F

Falda/faldetes 'faldilles'.

Fardatxo 'llangardaix'.

Fatada i fatina com derivats de *fato*.

Fato per a designar un conjunt d'aliments o articles. Per exemple: 'Quan fatol'.

Feo 'lleig' castellanisme inadmissible.

Fesols 'mongetes seques'. Llegum de les plantes del gènere *Phaseolus*.

Foc (el) per l'habitació on hi ha llar de foc. "Ves al foc a deixar el cistell".

Foraster 'propi d'un poble diferent d'aquell on es', pot ser del poble del costat. Exemple: "Aquesta família és forastera".

Fumeral 'Conducte per on s'eleva i surt el fum d'una cuina, forn, carbonera, etc.'

G

Galdós Bonic, graciós, net, agradable, ben reeixit; però sol dir-se en sentit irònic. Per exemple "Va arribar galdós".

Galleta 'galleda' i 'galeta'.

Galliner 'part de dalt del cinema'.

Gandul 'malfeiner; que no vol treballar'.

Ganyims 'ganyes de tonyina salades'.

Garie 'gaire'.

Gayata 'crossa; bastó corbat'.

Gipó 'peça de roba que cobreix el cos, sense mànigues'.

Gitar-se 'anar a dormir o posar-se en posició horitzontal'.

Gola 'coll'. Exemple: "Tinc mal de gola".

Got 'vas'.

Granera 'escombra'.

Guita 'persona poc sociable' (la mula guita és la que dona guitzes).

H

Hòmens 'homes'.

Horatge 'temps'. Exemple: "Fa mal horatge".

I

Iaio /iaia 'avi / àvia'.

Iao /iae 'iaio i iaia'.

J

Javalí 'porc senglar'.

Jaure 'jeure'.

L

Llépola 'llaminera'.

Lletuga 'enciam'.

Llimpiar/llimpio 'netejar', 'estar net'.

Llufa 'ventositat'. Tros de paper o de drap que els nois pengen a l'esquena o a les anques d'algú, per burla, el dia dels Innocents.

Llustre 'brillantor d'un objecte brunyit'. Es diu "té llustre".

Llustrós 'gras' o 'net'.

Lo / los 'el i els'.

M

Ma 'la meva'.

Maçanes 'pomes'.

Majo 'maco' o 'maca'. Castellanisme.

Malea 'brossa o bosquina', és a dir allà on no està treballat.

Manduxera 'persona que sap manegar les coses a la seva conveniència'.

Mangranes 'magranes'.

Mano /mana /manet /maneta

'germà/ germana / germanet / germaneta' o bé un amic o persona de confiança.

Manon/manona 'que mana molt'.

Marfanta 'Que és gran'. Per exemple: 'Surt de la falda que ets una marfanta!'.

Màrgens 'marges'.

Marsapà 'massapà'. Ho diuen més aviat les persones grans.

Matxo 'híbrid de cavall i some- ra'.

Medecina 'medicina'.

Menescal 'veterinari'.

Meua 'meva'.

Minjar 'menjar'.

Moixo 'quiet o capficat'.

Moixó 'ocell'.

Mos 'ens'.

Mostillo 'raïmat', postres fets a base de most de raïm.

N

Naltres / naltros 'nosaltres'.

Nemon / namon / nam 'anem'.

Noa/ noeta 'noia', 'noieta'.

O

Ojo! 'alerta!'. Castellanisme.

Oncle 'tiet'.

Obreta 'fireta' o estris de cuina per a jugar les xiquetes.

P

Pa 'cap a'. Exemple: "Ves pa ca [a]llà".

Palo-santo 'caqui, mena de fruita' o palesant.

Panillet 'panellet'.

Panilló per a designar un petit regal que fa el padrí/na al fillol per a Tot Sants a Gandesa.

Panís 'blat de moro'.

Pardal 'ocell'.

Parèixer 'semblar'. Exemple: 'Me pareix que plourà'.

Pataques 'patates'.

Paupar/ paupon 'tocar', per exemple: "persona que toca a la gent".

Pedris 'sobre d'una cuina,

etc.'.

Pegalosa 'llanega'.

Peladilla 'confit gros'.

Pelinxos 'draps vells'.

Perea 'mandra o peresa'.

Pernet 'pany' però del que es troba a la porta d'ingrés a la casa.

Perra 'disgust o tossuderia' en el cas de xiquets.

Perreria 's'actua amb dolenteria'.

Perro 'dolent'. Exemple: "És molt perro".

Perrot/ perretes 'moneda de 10 cèntims', 'moneda de 5 cèntims'.

Perxe 'porxo'.

Pos 'pues'. Castellanisme.

Prompte/promptet 'aviat'.

Q

Quartera 'mesura'.

Quarto 'habitació o cambra'.

Quartos 'dinners'.

R

Rabosa 'guineu'.

Ras s'usa en l'expressió *al ras*. Exemple: "Ha passat la nit al ras" (a l'aire lliure)

Rato/ ratet 'estona', 'estoneta'. Castellanisme.

Renegar 'renyar'.

Rentadors 'safareigs'.

Roella 'rosella'.

Roig 'vermell'.

Rogle 'rotlle' o 'cercle'.

Rònic/rònica 'rònc/ròneg' (vell o gastat).

Ronya /ronyós 'brutícia', 'brut'.

Rostoll 'Conjunt de les tiges de cereals que resten arrelades a la terra després d'ésser segats aquells'.

Runar, 'renyar'.

Runa 'terra, rajoles i altres residus d'un edifici o edificis derrocats'.

S

Saboc, 'tonto'.

Safranòries 'pastanagues'.

Sagí 'saïm'.

Sardineta 'sardina fresca'.

Santmiquelada 'per pluja forta típica de Sant Miquel, el 29 de setembre'.

Sants 'cromos'. També es- tampeta de tema religiós, d'aquí es devia aplicar als cromos.

Sària /sarió 'recipient gros d'es- part per a posar damunt del ruc o mula'.

Seua/seues 'seva', 'seves'.

Sinyor/sinyora/sinyoreta 'se- nyor', 'senyora', senyoreta.

Sisquera expressió, s'usa per a donar èmfasi en una frase. Del castellà *siquiera*.

Sitera 'setrill'.

Sorollar 'moure'.

Surra 'natjada'.

T

Ta 'teva'. Exemple "ta mare".

Tardet 'vespre'. Exemple: "al tardet sortirem"

Tarró, 'torró'.

Tatxa/tatxes 'clau', 'claus'.

Teua /teues 'teva /teves'.

Ti 'té'. Tercera persona singular del present d'indicatiu del verb tenir.

Tia mot per a cridar a una dona a partir de certa edat.

Tio 'oncle' o 'tiet'.

Tomates 'tomàquets'.

Torcar-se, 'eixugar-se'.

Torre caseta que es construeix a l'horta per a guardar eines i habitar-hi provisionalment.

Totxo 'bastó'.

Traste 'objecte inservible' o 'mogut'.

Tronxo tronc de les hortalisses.

Tros 'el camp conreat'. Exem- ples: "Vaig al tros" o "Vaig al defora".

U

Unflar, 'inflar'.

V

Valtres /vatres /valtros/vatros

'vosaltres'.

Veigues! Exclamació. Fora de la Terra Alta es diu 'vaja', del castellà 'Vaya!'.

Ventar-se/ventall 'fer-se vent i 'vano'.

X

Xafarder 'tafaner'.

Xalar 'passar-ho bé'.

Xapo 'aixada'.

Xarco 'toll'.

Xarranca 'mena de joc'.

Xato / xata castellanisme per 'maco / maca'.

Xeic 'xic' per a cridar a algú, de manera col·loquial.

Xic / xica / xiquet / xiqueta 'noi, noia, noiet i noieta'.

Xillar/ xills 'cridar', 'crits'.

Xivatar/ Xivato 'delatar', 'delator'.

Xoll 'toll'.

Xollar-se 'tallar-se el cabell'.

Exemple; "M'han xollat". En sentit figurat s'usa quan t'han alçat la camisa i t'han deixat sense diners o has pagat més del compte.

Algunes conclusions

En primer lloc cal subratllar que el llistat de verbs, paraules i expressions de Gandesa que hem apuntat pertany al català occidental i al dialecte nord-occidental. Tots els pobles de la rodalia, millor dit de la comarca, encara que comparteixen una gran quantitat de mots, tenen petites diferències.

Com a segona conclusió cal subratllar el fet que aquest dialecte és menys evolucionat que el català oriental. Les causes no es troben aclarides del tot; podria ser la seva situació geogràfica, un lloc arraconat de la geografia catalana i que no es troba en un marc tancat clar de "terra de pas", l'epítet que millor

defineix Catalunya. Aquesta zona ha quedat tancada, per unes comunicacions més limitades i per això, potser, la llengua no ha evolucionat tant.

En aquests sentit, una excepció la trobem en paraules com *nal-tres/natros* o *valtres/vatros* en les quals desapareix una síl·laba en cada cas. Segurament que n'hi ha d'altres. Un altre signe d'inferior evolució respecte del català oriental és la presència del diftong "au" en *auliva* o *aurella*. Aquesta particularitat no es pot aplicar a mots com ara *aubergínia* o *aubercoc*, que són d'origen musulmà, però potser hi apareix el mateix diftong per la semblança articulatòria entre [i] i [u].

Per acabar, només ens cal afegir que aquest recull, com veieu, no és, ni pretén ser exhaustiu, i només vol ser una mostra de la riquesa i la varietat d'aquest dialecte i intentem demostrar, a més, que alguns castellanismes estan tan introduïts i utilitzats amb tanta gràcia en la nostra parla que ni ho semblen. Aquests castellanismes són molt interessants, quan prenen en alguns casos significats diferents del castellà, com és el cas de *puesto* 'espai', o bé quan es comporten com un mot català (bé per l'adaptació fonètica, bé perquè s'hi fan processos morfològics catalans, com ara *perrot* o *perretes*). A banda, és interessant remarcar la quantitat de diminutius que s'utilitzen en el nostre llenguatge. *Perretes*, paraula acabada d'esmentar, *faldetes*, *cercet*, *xiquet*, *manet*, *pernet*, etc. en són uns pocs exemples, però el llistat és quasi tan llarg com el nombre de paraules.

Una llengua, com podeu deduir,

té moltes varietats i el fet que no hàgiu sentit mai un mot no significa necessàriament que sigui incorrecte. La varietat dialectal contribueix a donar riquesa a la nostra llengua. Us animeu a allargar la llista?

Bibliografia

ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B.: *Diccionari català-valencià-balear*, Vol. I-X, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1988.

A.A.V.V.: *Diccionari de la Llengua Catalana*, Editorial Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1982.

A.A.V.V.: *Diccionari Català Castellà*, Editorial Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996.

A.A.V.V.: *Diccionari Castellà Català*, Editorial Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996.